

توسعه گردشگری ادبی همدان و نقش باباطاهر عریان در گسترش آن

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۴/۰۲/۱۳ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۴/۰۲/۲۱

معصومه بختیاری^۱ معصومه خدادادی^{*۲} طاهره خبازی^۳

۱- دانشجوی دکتری، گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد ورامین- پیشوا، دانشگاه آزاد اسلامی، ورامین، تهران، ایران،

۲- استادیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد ورامین- پیشوا، دانشگاه آزاد اسلامی، ورامین، تهران، ایران،

۳- استادیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد ورامین- پیشوا، دانشگاه آزاد اسلامی، ورامین، تهران، ایران،

چکیده

باباطاهر عریان، شاعر و عارف برجسته قرن چهارم و پنجم هجری، نماد ادبی همدان است که در توسعه گردشگری، به‌ویژه گردشگری ادبی، نقش مهمی دارد. بقعه باباطاهر، واقع در میدان باباطاهر همدان، توسط محسن فروغی (۱۳۴۴) طراحی و در فهرست آثار ملی ایران ثبت شده است. معماری این بنا، تلفیقی از سبک‌های سنتی (قرن ۷ و ۸ هـ) و مدرن، از پربازدیدترین جاذبه‌های همدان است و سالانه گردشگران بسیاری را جذب می‌کند. دوبیتی‌های حک‌شده بر سنگ‌های مرمر و فضای معنوی، تجربه‌ای ادبی و عرفانی فراهم می‌آورد. این بنا هویت فرهنگی همدان را تقویت کرده و با جذب گردشگر، به اقتصاد محلی از طریق فرصت‌های شغلی مانند فروش صنایع‌دستی کمک می‌کند. نزدیکی به جاذبه‌هایی مانند گنبد علویان و تپه هگمتانه، آن را مقصدی مکمل در گردشگری تبدیل کرده است. در این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی، اهمیت بنا در گردشگری ادبی، چالش‌ها و فرصت‌ها بررسی می‌شود. یافته‌ها نشان می‌دهد توسعه زیرساخت‌های گردشگری، برگزاری جشنواره‌های ادبی و بهره‌گیری از فناوری‌هایی مانند واقعیت مجازی می‌تواند تأثیر این جاذبه را تقویت کند.

واژه‌های کلیدی: گردشگری ادبی، باباطاهر، همدان، میراث ادبی، مفاخر ادبی.

مقدمه

اماکن و آثار ادبی یک کشور، به‌عنوان بخشی از میراث فرهنگی، نقشی کلیدی در معرفی فرهنگ، تمدن، آداب و رسوم آن به جهانیان ایفا می‌کنند. ایران، با پیشینه تاریخی و تمدنی چند هزارساله، تنوع قومی و فرهنگی، از ظرفیت‌های بی‌ظیر برای جذب گردشگران برخوردار است. تنوع فرهنگی، همراه با پراکندگی بناهای تاریخی در سراسر کشور، ایران را نه‌تنها به مقصدی برای گردشگران خارجی، بلکه به هدفی جذاب برای گردشگران داخلی تبدیل کرده است. بسیاری از ایرانیان در آرزوی سفر به شهرهای مختلف، بازدید از اماکن تاریخی، ادبی و هنری و شرکت در مراسم‌های سنتی، جشنواره‌ها و همایش‌های مرتبط با آن شهر هستند.

گردشگری ادبی به‌عنوان یکی از زیرشاخه‌های گردشگری شهری، با تمرکز بر بازدید از بقعه‌ها، خانه‌ها و محل خلق آثار نویسندگان، شاعران و هنرمندان، زمینه‌ای مناسب برای توسعه فرهنگی و اقتصادی شهرها را فراهم می‌کند. همدان، یکی از کهن‌ترین شهرهای ایران و پایتخت تمدن ماد، با قرار گرفتن در دامنه کوه الوند، گنجینه‌ای از جاذبه‌های تاریخی و ادبی را در خود جای داده است. این شهر با داشتن مفاخری چون باباطاهر عریان و بوعلی سینا و مکان‌های تاریخی تپه هگمتانه، گنبد علویان، بازارهای سنتی و جاذبه‌های طبیعی چون غار علی‌صدر، به‌عنوان یکی از مراکز تاریخی، فرهنگی و ادبی ایران شناخته می‌شود.

باباطاهر عریان، شاعر و عارف قرن چهارم و پنجم هجری، نمادی از هویت ادبی همدان است. بقعه او با معماری تلفیقی سنتی و مدرن، یکی از پربازدیدترین جاذبه‌های شهر است که سالانه گردشگران داخلی و خارجی بسیاری را جذب می‌کند. این مکان نه‌تنها بازتاب‌دهنده میراث عرفانی ایران است، بلکه با تقویت هویت فرهنگی همدان، به رونق اقتصادی از طریق گردشگری کمک می‌کند.

باید توجه داشت توسعه گردشگری ادبی در هر شهر با چالش‌هایی مانند کمبود تبلیغات بین‌المللی، محدودیت زیرساخت‌ها و نیاز به مرمت اماکن مواجه است. این پژوهش با رویکردی چند رشته‌ای، به دنبال شناسایی پتانسیل‌های ادبی، شناخت و تحلیل ظرفیت‌های محیطی همدان، بررسی نقش باباطاهر و بقعه او در جذب گردشگر، تأثیرات فرهنگی و اقتصادی آن و ارائه راهکارهایی برای تقویت این نوع گردشگری در این شهر است.

از نیمه سده بیستم میلادی بسیاری از دولت‌ها توسعه بخش گردشگری را به‌عنوان یکی از صنایع خدماتی برای رشد و توسعه اقتصادی کشورهای خود به کار گرفته‌اند تا جایی که امروزه بخش گردشگری از بزرگ‌ترین بخش‌های اقتصادی در جهان شناخته می‌شود. الگوهای گوناگون گردشگری فرهنگی همچون گردشگری ادبی، در مقایسه با دیگر شاخه‌های بخش گردشگری از ظرفیت‌های ارزشمند و غنی برخوردارند. همچنین به اعتقاد اغلب کارشناسان و پژوهشگران مطالعات گردشگری این شاخه از گردشگری اثرات منفی کمتری بر جامعه و محیط‌زیست به‌جای می‌گذارد و توسعه آن می‌تواند از طریق ایجاد فرصت‌های شغلی به درآمدزایی و توسعه اقتصادی بینجامد در این پژوهش برآیند تحلیل مضامین مرتبط با چالش‌ها و راهیافت‌های توسعه گردشگری ادبی در ایران

در بردارند دستاوردهایی است که می‌تواند برای ذی‌نفعان گوناگون بخش گردشگری به‌ویژه گردشگری فرهنگ و میراث ادبی کاربردی و راه‌گشا باشد.

۱- مبانی نظری پژوهش

۲- ۱- باباطاهر همدانی، یکی از برجسته‌ترین شاعران و عارفان ادب پارسی (اواخر قرن چهارم و اواسط قرن پنجم هجری) در شهر همدان است. اطلاعات درباره زندگی او به دلیل قدمت تاریخی و فقدان اسناد دقیق، محدود و گاه همراه با اختلاف است (ر.ک: صفا، ۱۳۷۲: ۳۸۳). بر اساس دوبیتی‌ای که به باباطاهر منسوب است، تاریخ تولد او را می‌توان با محاسبات ابجدی به سال ۳۲۶ هجری نسبت داد.

من آن بحر که در ظرف آمدستم من آن نقطه که در حرف آمدستم
بهر الفی الف قدی برآید الف قدم که در الف آمدستم

(باباطاهر، ۱۳۶۶: ۴۲)

باباطاهر بیشتر عمر خود را در سفر و سیر در کوه و صحرا گذراند و به عرفان و ساده‌زیستی شهرت داشت. او به شهرهایی چون اصفهان و شیراز نیز سفر کرد. (ر.ک: صفا، ۱۳۷۲: ۹۰)
دوبیتی‌های باباطاهر که حدود ۳۰۰ بیت از او به‌جامانده، به دلیل سادگی، عرفان و تأثیر عمیق بر مخاطب، از جایگاه ویژه‌ای در ادبیات پارسی برخوردارند. سروده‌های او از نظر مضمونی به عاشقانه، عارفانه، پرداختن به غم و اندوه، انتقاد از دنیا و بی‌وفایی آن، زهد و ساده‌زیستی، حکمت توصیف طبیعت و زیبایی‌های آن تقسیم می‌شوند.
ویژگی برجسته دوبیتی‌های باباطاهر، زبان آن‌هاست که به «فهلویات» یا شاخه‌ای از زبان اوستایی نزدیک است که نشان‌دهنده تلاش او برای حفظ میراث زبانی نیاکانش بوده است (ر.ک: براون، ۱۳۴۱: ۴۴).

مو آن رندم که نامم بی‌قلندر نه خان دیرم نه مان دیرم نه لنگر
چو روج آیو بگردم گرد گیتی چو شو آیو به خشتی وانهم سر

(باباطاهر، ۱۳۶۶: ۴۲)

القاب او شامل «طاهر»، «عریان» و «بابا» است که هر یک بازتاب‌دهنده جنبه‌ای از شخصیت و عرفان اوست. لقب «عریان» به دلیل دوری از تعلقات دنیوی و ساده‌زیستی اوست و «بابا» عنوانی طریقتی است که در منابع تاریخی مانند «راحة الصدور» راوندی ذکر شده است (ر.ک: فخرایی، ۱۳۸۴: ۷). کرامات منسوب به او، مانند داستان گرم شدن در سرمای همدان یا حل مسائل علمی با انگشت پا، نشان‌دهنده جایگاه والای او در فرهنگ عامه است (ر.ک: مقصود، ۱۳۵۰: ۴۶-۵۷). وی در همدان درگذشت و بقعه‌اش در سمت غربی این شهر، امروز به‌عنوان زیارتگاهی برای اهل دل و معرفت شناخته می‌شود (ر.ک: سجادی، ۱۳۷۳، ۹۳).

۲-۳- گردشگری ادبی، به عنوان یکی از زیرشاخه‌های گردشگری فرهنگی و میراثی، بر جاذبه‌های معنوی مرتبط با ادبیات تمرکز دارد. این نوع گردشگری شامل بازدید از مکان‌های مرتبط با نویسندگان، شاعران، آثار ادبی، جشنواره‌های ادبی، هنرهای خلاقانه و تولیدات رسانه‌ای است. گردشگران ادبی به دنبال کسب آگاهی درباره زندگی و آثار شاعران و نویسندگان مشهور، بازدید از زادگاه، محل دفن، خانه‌ها و اماکنی هستند که در خلق آثار ادبی نقش داشته‌اند. این سفرها فرصتی برای تجربه فرهنگی، شرکت در مراسم و جشنواره‌های ادبی و تجسم فضای خلق آثار فاخر فراهم می‌کنند. به عبارت دیگر، گردشگری ادبی ناشی از علاقه به یک نویسنده، اثر ادبی، یا میراث فرهنگی مرتبط با آن‌هاست که شامل زادگاه‌ها، بقعه‌ها، موزه‌های ادبی و سایر مکان‌های مرتبط با نویسندگان است.

گردشگری ادبی ابزاری برای مبادله معانی فرهنگی و ارزشی است و در دنیای رقابتی امروز، موفقیت یک مقصد گردشگری نه تنها به اولین بازدید، بلکه به تکرار سفرها و تبلیغ آن وابسته است (ر.ک: کروی، وفایی و سیدی، ۱۳۹۶: ۸-۲۲). رفتارهای حمایتی گردشگران، مانند تبلیغات دهان‌به‌دهان، تشویق دیگران به بازدید، اشتراک‌گذاری تصاویر و تمایل به بازدید مجدد، نقش کلیدی در ارتقای مقاصد گردشگری دارد (رنجریان، غفاری و تسلیمی بابل، ۱۳۹۸: ۱۳۴-۱۶۴). تصویر ذهنی گردشگر از مقصد، تأثیر مستقیمی بر تمایل به بازدید مجدد و توصیه به دیگران دارد (قربان زاده، سعیدنیا و راه حق، ۱۴۰۱: ۲۴۲-۲۶۲). همچنین، اصالت درک شده و مشارکت در فعالیت‌های محلی، تجربه گردشگران را غنی‌تر می‌کند.

یا ناکیس و دیویس، معتقدند رشد و توسعه گردشگری ادبی به عنوان یکی از اشکال شناخته شده گردشگری از سده‌های هجدهم و نوزدهم هم گام با فراگیر شدن رئالیسم ادبی گسترش مطالعات ادبی آغاز شد. (Yiannakis and Davies, 2012: 33-34). اندرسون و رابینسون بر این عقیده‌اند که به طور کلی تاریخ گردشگری ادبی به قرن‌ها پیش و حداقل به زمان امپراتوری روم برمی‌گردد. (Anderson and Robinson, 2002). باوجوداین، واتسون، سرآغاز گردشگری ادبی مدرن را در قرن هجدهم جست‌وجو می‌کند که آن زمان مردم به قصد دیدن خانه‌ها و آرامگاه‌های نویسندگان مشهور و همچنین چشم‌اندازهایی که نویسندگان از نواحی یا مکان‌های مختلف در آثار خود ارائه می‌دادند، اقدام به سفر می‌کردند (واتسون، ۲۰۰۶: ۵). هربرت نیز معتقد است در گذشته اغلب گردشگران ادبی از افراد فرهیخته و طبقات بالای جامعه بوده‌اند (Herbert, 2001: 312-313). و معتقد است: ریشه سیاحت‌های ادبی به سفرهای دانشمندانی برمی‌گردد که به قصد دیدار از مکان‌های مرتبط با زندگی و آثار نویسندگان مشهور - در زمینه‌هایی چون نثر ادبی، نمایشنامه، شعر، اقدام به سفر و پیمودن مسافت‌های طولانی می‌کردند. از این دیدگاه سیاحان ادبی را می‌توان گردشگرانی تحصیلکرده و فرهیخته به شمار آورد که از سرمایه فرهنگی بالایی برخوردارند، میراث ادبی را ارج می‌نهند و الگوی مصرف متفاوت‌تری نسبت به سایر طبقات اجتماعی دارند (همان: ۳۱۳-۳۱۲). اما آنچه که سبب رشد انبوه گردشگری ادبی طی بیش از دو

دهه اخیر گردیده است را می‌توان در بستر رشد اهمیت مفاهیم و ارزش‌های پست‌مدرن جستجو کرد. (ر.ک: اسدی، بیات، ۱۳۹۶: ۵-۶)

۴-۳- معماری و ویژگی‌های مقبره باباطاهر، بقعه باباطاهر عریان، واقع در میدان باباطاهر در شمال غربی شهر همدان، بر فراز تپه‌ای مشرف به شهر قرار دارد و یکی از برجسته‌ترین جاذبه‌های گردشگری ادبی و تاریخی این شهر است. این بنا به دلیل معماری منحصر به فرد، تلفیق عناصر سنتی و مدرن و ارتباط با این شاعر عارف، سالانه میزبان گردشگران بسیاری از سراسر کشور و جهان است. بر اساس منابع تاریخی، باباطاهر پس از وفات در حدود سال ۴۵۰ هجری قمری در همین مکان دفن شد (ر.ک: سجادی، ۱۳۷۳، ۹۳).

قدمت بنای بقعه که در ابتدا به شکل برج هشت‌ضلعی آجری ساخته شد، به دوران سلجوقی (۶ هجری) بازمی‌گردد. این برج بعدها بر اثر مرور زمان ویران شد. در زمان پهلوی اول از طرف شهرداری همدان بنای جدیدی به جای بنای قدیمی ساخته شد که مصالح آن بیشتر آجر بود. در جریان همین بازسازی، لوح کاشی مربوط به قرن هفتم هجری که یافت شد که هم‌اکنون در موزه ایران و باستان نگهداری می‌شود. بنای کنونی توسط معمار برجسته ایرانی، مهندس محسن فروغی، در سال ۱۳۴۴ (۱۹۶۵ میلادی) طراحی و ساخته شد.

بنای بقعه باباطاهر الهام گرفته از معماری قرن‌های هفتم و هشتم هجری و عناصر مدرن است. ایده بنای فعلی برگرفته از فانوس است که در گذشته جهت روشنایی و روشن شدن راه و یافتن مسیر از آن استفاده می‌شد و به روحیات و شخصیت عرفانی باباطاهر ارتباط دارد. شکل هشت‌ضلعی نیز برگرفته از معماری گنبد خانه‌های دوره ایلخانی و سلجوقی است که در معماری ایرانی، نمادی از تعادل و کمال و ۸ بهشت است (نسایی، ۱۳۹۵: ۷).

از آن روزی که ما را آفریدی به غیر از معصیت چیزی ندیدی

خداوندا به حق هشت و چارت ز مو بگذر شتر دیدی ندیدی

(باباطاهر، ۱۰۳)

گنبد فیروزه‌ای بنا، با ارتفاعی حدود ۲۰ متر، به سبک گنبدهای سنتی ایرانی طراحی شده است. این گنبد از نقاط مختلف شهر قابل مشاهده است و به عنوان نقطه بصری عمل می‌کند. کاشی‌کاری‌های فیروزه‌ای، جلوه‌ای معنوی به بنا بخشیده است. سنگ سفید برای نمای خارجی دوام و زیبایی را ترکیب می‌کند.

نصب ۲۴ دویستی از باباطاهر در قالب ۲۴ کتیبه سنگی در داخل بقعه به بازدیدکنندگان امکان تعامل مستقیم با اشعار عارفانه باباطاهر را می‌دهند. وجود پنجره‌های مشبک با طرح‌های هندسی، نور را به صورت ملایم به داخل بنا هدایت می‌کنند و فضایی عرفانی ایجاد می‌کنند. همچنین قرار گرفتن بقعه در میان درختان و گل‌ها محیطی آرام برای بازدیدکنندگان فراهم می‌کند. (ر.ک: فروغی، ۱۳۴۴، نقل شده در منابع سازمان میراث فرهنگی).

این بنا در تاریخ ۲۱ اردیبهشت ۱۳۷۶ با شماره ۱۸۷۰ در فهرست آثار ملی ایران ثبت گردید. (سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری ایران). این بقعه جایگزین بنای قدیمی‌تری شد که به دلیل فرسودگی تخریب شده بود.

بر اساس گزارش ایرنا (۱۴۰۱)، این بقعه در ایام نوروز ۱۴۰۱ بیش از ۲۷،۱۶۸ بازدیدکننده داشته که نشان‌دهنده جذابیت بالای آن است. بقعه باباطاهر نه تنها به دلیل معماری، بلکه به دلیل ارتباط با دوبیتی‌های عارفانه باباطاهر، به عنوان زیارتگاهی برای دوستداران ادبیات و عرفان شناخته می‌شود. این بنا با ایجاد حس اصالت و صمیمیت، گردشگران ادبی را به تجربه‌ای معنوی دعوت می‌کند. نزدیکی بقعه به جاذبه‌های دیگر همدان، مانند گنبد علویان و تپه هگمتانه، آن را به بخشی از مسیر گردشگری ادبی و تاریخی شهر تبدیل کرده است.

۵-پیشینه پژوهش

پیش بیان برخی از مقالات ارائه شده در حوزه گردشگری، بخصوص گردشگری ادبی باید اشاره شود که بیشتر مطالعات داخلی بر گردشگری فرهنگی یا مذهبی تمرکز دارند و به گردشگری ادبی به عنوان زیرشاخه‌ای مستقل کمتر توجه شده است. در پژوهش‌های موجود، درباره همدان و بقعه باباطاهر موردی یافت نشد و این نشان‌دهنده آن است که این شهر و جاذبه‌های گردشگری ادبی آن کمتر مورد توجه قرار گرفته‌اند، درحالی‌که شیراز (حافظ و سعدی) و نیشابور (خیام و عطار) بیشتر مطالعه شده‌اند.

علیرضا اسدی و ناصر بیات در پژوهشی با عنوان «تحلیل محتوای کیفی گفتمان توسعه گردشگری ادبی در ایران» که در مجله گردشگری شهری دوره ۴ بهار ۱۳۹۶ شماره ۱، به چاپ رسیده است، مشکلات و موانع توسعه گردشگری ادبی، راهکارهای توسعه و ترویج گردشگری ادبی و کارکردها و پیامدهای گردشگری ادبی را مورد مطالعه قرار داده‌اند.

در پژوهشی با عنوان «طراحی بافت تاریخی شهر تهران با رویکرد گردشگری ادبی، نمونه موردی، حصار ناصری شهر تهران»، توسط تارا قاسمی، الهام امینی و آتوسا مدیری در مجله مطالعات ساختار و کارکرد شهری سال ۵ پاییز ۱۳۹۷ شماره ۱۶، به چاپ رسیده است.

مقاله تحلیل «ظرفیت‌های محیطی گردشگری ادبی برای توسعه گردشگری شهری مطالعه موردی: شهر تهران» علی موحد، ناصر رضایی، فریبا گراوندی نیز در نشریه گردشگری شهری سال، ۱۴۰۲، دوره: ۱۰، شماره: ۳، به چاپ رسیده است.

در مقاله «گردشگری فیلم و تأثیر آن بر ترویج گردشگری ادبی» ارائه شده در اولین همایش ملی گردشگری، جغرافیا و محیط‌زیست پایدار (همدان)، نویسندگان به ارتباط بین گردشگری ادبی و رسانه‌ها، به ویژه فیلم، پرداخته‌اند.

قاسمی، امیری و مدیری (۱۳۹۷) در مقاله «برند سازی مقاصد گردشگری ادبی گردشگران خراسان رضوی»، به بررسی پتانسیل‌های گردشگری ادبی در نیشابور (با تمرکز بر بقعه خیام و عطار) پرداخته‌اند.

۶- روش پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف، ماهیت توصیفی-تحلیلی دارد. روش گردآوری اطلاعات نیز به صورت مطالعات اسنادی و کتابخانه‌ای است. محدوده مطالعه شده شهر همدان و باباطاهر همدانی به عنوان یکی از مفاخر ادبی این شهر است.

۷- بحث

۸- انواع گردشگری ادبی

گردشگری ادبی علاوه بر نزدیکی به انواع دیگر گردشگری مانند گردشگری تاریخی و فرهنگی، خود به زیرمجموعه‌های متعددی تقسیم می‌شود که هر یک جنبه‌های خاصی از ارتباط با ادبیات را پوشش می‌دهند. این سفرها با ایجاد تجربه‌های فرهنگی و معنوی، بستری برای تجسم فضای خلق آثار ادبی فاخر فراهم می‌کنند و به گفته رابرتسون، امکان ارتباط عمیق با نویسندگان از طریق لمس اشیاء یا مشاهده مکان‌های الهام‌بخش را می‌دهند. بازدید از چنین مکان‌هایی به علاقه‌مندان به ادبیات اجازه می‌دهد تا جایی که می‌توانند اشیاء یا یادگاری‌های مرتبط با نویسندگان یا ادبیات آن‌ها را ببینند یا لمس کنند، تجربه‌ای که با تنظیمات تقویت می‌شود. زائران ادبی به دنبال کالبدی فیزیکی هستند تا حواسشان را قادر سازد با اشیاء ارتباط برقرار کنند (14: 2009، Robertson).

اسمیت بر مبنای شناخت ادبیات مطالعاتی گردشگری ادبی به‌طور کلی به لحاظ ماهیت، مکان‌های گردشگری ادبی را به سه دسته تقسیم می‌کند.

۱- مکان‌های واقعی: این دسته مکان‌ها وجود خارجی دارند و قابل‌رؤیت هستند و محل تولد زندگی خلق آثار ادبی و مرگ و نیز آرامگاه نویسندگان شناخته می‌شوند. این مکان‌ها به گردشگران امکان مشارکت در تجربه‌های احساسی و فرهنگی را می‌دهند. خانه‌های نویسندگان به دلیل ایجاد حس صمیمیت، اصالت و بینش عمیق، از قدرتمندترین جاذبه‌های گردشگری ادبی محسوب می‌شوند.

بقعه باباطاهر در همدان به عنوان زیارتگاهی برای دوستداران ادبیات عرفانی، نمونه‌ای برجسته از این دسته است. بقعه او در سمت غربی شهر همدان قرار دارد که امروز زیارتگاه اهل دل و اهل معرفت است (ر.ک: سجادی، ۱۳۷۳: ۹۳).

۲- مکان‌های تخیلی، مکان‌هایی که در آن، آثار ادبی به تصویر کشیده شده‌اند و گاه ترکیبی از واقعیت و تخیل را ارائه می‌دهند، به دلیل ارتباط با داستان‌ها یا اشعار، معنای خاصی برای گردشگران دارند و همراه مورد توجه آن‌ها قرار گرفته است.

در مورد باباطاهر، اشاره به کوه الوند در دوبیتی‌هایش می‌تواند گردشگران را به بازدید از این منطقه جذب کند.

گلی کشتم پی الوند دامان اوش از دیده دادم صبح و شامان
وقت آن بی که بویش وامو آیی بره بادش بره سامان به سامان

(باباطاهر، ۱۳۶۶: ۶۴)

من آن اسپید بازم همدانی که لانه دارم اندر که نهانی
ببال خود پریم کوهان به کوهان بچنگ خود کنم نخجیر بانی

(همان: ۱۰۸)

۳- مکان‌هایی که بر ساخت اجتماعی دارند و برای توسعه گردشگری ادبی ایجاد می‌شوند مانند مقصدهای برگزارکننده جشنواره‌ها و نمایشگاه‌های ادبی و فرهنگی و مکان‌های برخوردار از موزه ادبی. این دسته به مقاصدی اشاره دارد که به دلیل ارتباط با شخصیت‌های ادبی یا دیگر افراد برجسته، مورد توجه قرار می‌گیرند. توسعه و بازاریابی این مقاصد معمولاً توسط بخش‌های دولتی و خصوصی انجام می‌شود (Smith, 2010: 110).

در همدان، بقعه باباطاهر به عنوان نمادی از هویت ادبی شهر، در این دسته قرار می‌گیرد و می‌تواند از طریق برنامه‌های بازاریابی هدفمند توسعه یابد.

گاهی یک منطقه به دلیل محبوبیت ادبی به دلیل شهرت ادبی یک نویسنده یا اثر، به صورت خودکار و بدون نیاز به تلاش‌های گسترده بازاریابی، به مقصد گردشگری تبدیل می‌شوند. دوبیتی‌های شیرین پیر همدان، سرشار از عواطف انسانی و معانی دل‌انگیز و با سبکی طبیعی به زبان لری، همواره شوری در دل عاشقان و مخاطبان صاحب‌ذوق می‌افکند. از این رو محبوبیت دوبیتی‌های عارفانه باباطاهر و بنای زیبای بقعه او در همدان، این شهر را به مقصدی برای گردشگران ادبی تبدیل کرده است.

یکی درد و یکی درمان پسندد یکی وصل و یکی هجران پسندد
من از درمان و درد و وصل و هجران پسندم آنچه را جانان پسندد

(باباطاهر، ۱۳۶۶: ۳۰)

شعر باباطاهر نمایش طبیعت زنده‌ای است که در آن می‌زیسته و نشان می‌دهد که او زاده و پرورده کوهستان است و زیبایی پر جاذبه طبیعت در جای‌جای شعر او نمایان است. نگاه او به طبیعت عرفانی است. گلی که در شعرش به آن عشق می‌ورزد، همان یار و معشوق ازل است. این گونه ابیات او می‌تواند انگیزه‌ای برای گردشگران ایجاد کند تا از شهر همدان و جاذبه‌های تاریخی و طبیعی آن دیدار کنند، چنانچه دامنه تأثیر و جاذبه سروده‌های باباطاهر چنان است که بعضی از مصرع‌های دوبیتی‌های او به صورت تمثیل و ارسال‌المثل درآمده‌اند و در میان مردم، زبان به زبان در گذر است.

اگر دردم یکی بودی چه بودی اگر غم اندکی بودی چه بودی
چه خوش بی مهربانی هر دو سر بی که یک سر مهربونی درد سر بی

(باباطاهر، ۱۳۶۶: ۱۰۳)

۹- پیشنهادها برای پیشرفت و استفاده از بقعه باباطاهر در گردشگری همدان

باباطاهر عریان، با دوبیتی‌های عارفانه و ساده‌اش، نه تنها یکی از برجسته‌ترین شاعران ادب پارسی است، بلکه به‌عنوان نمادی از هویت فرهنگی همدان، یکی از مراکز فرهنگی و ادبی ایران، نقش مهمی در گردشگری ادبی این شهر ایفا می‌کند. زندگی او که سرشار از سیروسفر، زهد و عرفان بود، در کنار دوبیتی‌هایی با مضامین عاشقانه، عارفانه، طبیعت‌گرایانه و حکمی، او را به شخصیتی ماندگار در ادبیات ایران تبدیل کرده است. بقعه او در همدان، به‌عنوان مکانی مقدس و ادبی، سالانه گردشگران بسیاری را جذب می‌کند و مطالعه آثار و زندگی او می‌تواند به درک بهتر ظرفیت‌های گردشگری ادبی همدان کمک کند.

برای توسعه گردشگری ادبی همدان با تمرکز بر بقعه باباطاهر عریان و بهره‌برداری حداکثری از این بنا به‌عنوان یک جاذبه کلیدی، لازم است پیشنهادهایی جامع و عملی ارائه شود که جنبه‌های فرهنگی، اقتصادی، زیرساختی و تبلیغاتی را در برگیرد. این پیشنهادها باید با توجه به ویژگی‌های منحصر به فرد بقعه، مضامین عرفانی دوبیتی‌های باباطاهر و پتانسیل‌های شهر همدان طراحی شوند. در ادامه، پیشنهادهای کاربردی برای پیشرفت و استفاده از این بنا در راستای تقویت گردشگری ادبی همدان ارائه می‌شود. این پیشنهادها بر اساس تحلیل چالش‌های موجود (مانند کمبود تبلیغات جهانی و زیرساخت‌های ناکافی) و فرصت‌های بالقوه (مانند شهرت ادبی باباطاهر و موقعیت تاریخی همدان) تدوین شده‌اند.

۱- انجام مرمت دوره‌ای برای حفظ معماری بقعه، گنبد فیروزه‌ای و کتیبه‌های سنگی حکاکی شده با دوبیتی‌های باباطاهر که در معرض فرسودگی قرار دارند. بهبود امکانات رفاهی مانند سرویس‌های بهداشتی، پارکینگ و مسیرهای دسترسی برای افراد دارای معلولیت، نصب تابلوهای راهنمای چندزبانه (فارسی، انگلیسی، عربی و ترکی) برای معرفی تاریخچه بنا و اشعار باباطاهر. ایجاد این امکانات، تصویر ذهنی مثبت از مقصد، تمایل به بازدید مجدد و توصیه به دیگران را تقویت می‌کند.

۲- احداث موزه‌ای کوچک در نزدیکی بقعه برای نمایش آثار، نسخ خطی و اشیای مرتبط با زندگی باباطاهر و بازسازی فضای زندگی او، می‌تواند به‌عنوان جاذبه‌ای مکمل عمل کند و بازدیدکنندگان را به مدت طولانی‌تری در محل نگه دارد که موجب درآمدزایی بیشتر خواهد شد.

۳- برگزاری جشنواره‌ها و همایش‌های ادبی سالانه و برنامه‌هایی مانند شعرخوانی، موسیقی عرفانی و کارگاه‌های ادبی، برگزاری همایش‌های بین‌المللی با حضور پژوهشگران ادبیات در محوطه بقعه، در روز بزرگداشت این شاعر برجسته یا به مناسبت‌های ادبی مختلف دیگر، برای افزایش جذابیت بقعه به‌عنوان مقصدی پویا و تقویت تصویر ذهنی همدان به‌عنوان مرکز ادبی در میان گردشگران همراه با دعوت از گروه‌های محلی و بین‌المللی برای اجرای، نمایش‌های عرفانی یا تئاترهای مبتنی بر اشعار باباطاهر، ایجاد کتابخانه‌های ادبی، بهبود زیرساخت‌ها و تبلیغات مؤثر از راهکارهای توسعه گردشگری ادبی هستند، می‌توانند به سود اقتصادی منجر شوند.

۴- امروزه ظهور فناوری‌های نوین به‌ویژه واقعیت افزوده (AR) که عناصر دیجیتال (مانند تصویر، صدا یا اطلاعات) را از طریق گوشی‌های هوشمند، تبلت و عینک‌های (AR) قابل مشاهده می‌کنند، مورد توجه بسیاری از کاربران فضای مجازی بخصوص نسل جوان، قرار گرفته است. استفاده از این فناوری‌ها در کنار ساخت وبسایت‌های گردشگری، طراحی اپلیکیشن موبایلی و استفاده از شبکه‌های اجتماعی، در ایجاد تورهای مجازی با اطلاعات چندزبانه، انتشار محتوای بصری، ویدئوهای کوتاه دربارهٔ باباطاهر، دوبیتی‌ها و مسیرهای گردشگری همدان، موجب گسترش دسترسی جهانی به جاذبه‌های ادبی همدان و جذب گردشگران جوان‌تر و فناوری محور می‌شود.

۵- تقویت تبلیغات و بازاریابی بین‌المللی با همکاری با آژانس‌های گردشگری بین‌المللی برای معرفی بقعه باباطاهر در بسته‌های تورهای فرهنگی ایران، تولید محتوای چندزبانه (مانند بروشور، وبسایت و ویدئو) برای معرفی باباطاهر و بقعه به‌عنوان مقصدی عرفانی و ادبی، مشارکت در نمایشگاه‌های جهانی گردشگری، رفع کمبود تبلیغات جهانی، باعث افزایش آگاهی جهانی و جذب گردشگران خارجی، به‌ویژه گردشگرانی از کشورهای همسایه می‌شود.

۶- طراحی مسیرهای گردشگری ادبی-تاریخی که بقعه باباطاهر را به جاذبه‌های دیگر مانند آرامگاه بوعلی سینا، گنبد علویان و تپه هگمتانه متصل کند، همراه با ارائه بسته‌های تور با تمرکز بر گردشگری ادبی، شامل بازدید از بقعه، کارگاه‌های شعرخوانی و معرفی صنایع‌دستی مرتبط موجب افزایش زمان اقامت گردشگران در همدان و تقویت اقتصاد محلی از طریق بازدیدهای ترکیبی می‌شود.

۷- آموزش جوامع محلی برای کار به‌عنوان راهنمایان تور و فروشندگان صنایع‌دستی، برای معرفی بهتر باباطاهر و اشعارش به گردشگران، ایجاد بازارچه‌های محلی در نزدیکی بقعه برای فروش محصولات فرهنگی مانند کتاب دوبیتی‌های باباطاهر یا صنایع‌دستی با مضامین عرفانی، نمونه‌های کوچکی از بقعه و کتیبه‌های آن، موجب افزایش مشارکت و تقویت حس تعلق محلی و ایجاد درآمد پایدار برای ساکنان، طبق اصول گردشگری پایدار و بهبود تجربه گردشگران می‌شود.

۸- توسعه محتوای آموزشی و فرهنگی با انتشار کتابچه‌های آموزشی دربارهٔ زندگی و آثار باباطاهر برای توزیع در بقعه و مراکز گردشگری، همکاری با دانشگاه‌های همدان برای تولید محتوای علمی درباره تأثیر باباطاهر بر ادبیات عرفانی و گردشگری، برگزاری کارگاه‌های آموزشی برای دانش‌آموزان و دانشجویان درباره اهمیت ادبی و فرهنگی باباطاهر، باعث افزایش آگاهی عمومی و تقویت هویت فرهنگی همدان به‌عنوان مقصدی ادبی می‌شود. در این میان آموزش نسل جوان می‌تواند به حفظ و تبلیغ بلندمدت میراث باباطاهر کمک کند.

نتیجه‌گیری

همدان به‌عنوان یکی از شهرهای کهن ایران با تاریخی چند هزارساله و وجود آثار تاریخی، جاذبه‌های طبیعی، مقصد گردشگران بسیاری است، در این میان وجود شخصیت‌های ادبی مانند باباطاهر همدانی، به‌عنوان شاعر و عارف برجسته همدانی که با دوبیتی‌های عارفانه و ساده خود،

نقشی محوری در تقویت هویت ادبی و فرهنگی شهر همدان ایفا می‌کند، می‌تواند زمینه‌ساز گردشگری ادبی و رونق آن در این شهر باشد. این بنا با ایجاد تجربه‌ای عرفانی و ادبی، به رونق اقتصاد محلی از طریق ایجاد فرصت‌های شغلی و فروش صنایع‌دستی کمک کرده و به دلیل نزدیکی به دیگر جاذبه‌های تاریخی و طبیعی همدان، بخشی از مسیرهای گردشگری یکپارچه شهر است.

با وجود پتانسیل‌های فراوان، توسعه گردشگری ادبی همدان با چالش‌هایی مانند کمبود تبلیغات بین‌المللی، محدودیت زیرساخت‌ها و نیاز به مرمت مداوم بقعه مواجه است. برای غلبه بر این چالش‌ها و بهره‌برداری حداکثری از ظرفیت‌های بقعه باباطاهر، پیشنهادهایی مانند مرمت دوره‌ای بنا، ایجاد موزه و کتابخانه ادبی، برگزاری جشنواره‌های سالانه شعر و موسیقی عرفانی، توسعه تورهای مجازی و اپلیکیشن‌های موبایلی، تقویت بازاریابی بین‌المللی، طراحی مسیرهای گردشگری یکپارچه، آموزش جوامع محلی و تولید محتوای آموزشی ارائه شده است. اجرای این راهکارها می‌تواند جایگاه همدان را به‌عنوان مقصدی برجسته در گردشگری ادبی ایران و جهان تثبیت کرده و به حفظ و ترویج میراث ادبی و فرهنگی باباطاهر کمک کند.

این پژوهش نشان داد که با برنامه‌ریزی هدفمند و استفاده از فناوری‌های نوین، بقعه باباطاهر می‌تواند به‌عنوان مرکزی پویا برای گردشگری ادبی عمل کرده و ضمن تقویت هویت فرهنگی همدان، به توسعه اقتصادی و پایدار شهر کمک کند. با این حال، تحقق این پتانسیل‌ها نیازمند همکاری نهادهای دولتی، بخش خصوصی و جوامع محلی است تا همدان به‌عنوان یکی از مراکز اصلی گردشگری ادبی ایران و منطقه شناخته شود.

منابع و مآخذ:

- ۱- باباطاهر (۱۳۶۶). دیوان دوبیتی‌های باباطاهر، به کوشش: عزیز الله کاسب. تهران: رشیدیه.
- براون، ادوارد (۱۳۴۱). تاریخ ادبیات ایران. ترجمه: فتح‌الله مجتبائی، تهران: مروارید.
- ۲- بیات، ناصر و اسدی، علیرضا (۱۳۹۶)، چالش‌ها و رهیافت‌های توسعه گردشگری ادبی در ایران، فصلنامه جامعه پژوهی فرهنگی، دوره: ۸، شماره: ۱.
- ۳- سجادی، سید ضیاءالدین (۱۳۷۳). مقدمه‌ای بر مبانی عرفان و تصوف. تهران: اساطیر. صفا، ذبیح‌الله (۱۳۷۲). تاریخ ادبیات ایران. تهران: فردوس
- ۴- رنجبران و غفاری و تسلیمی بابلی، (۱۳۹۸)، «تبیین تأثیر ریسک درک شده گردشگر بر تمایل به بازدید مجدد از مقصد گردشگری با نقش میانجی تصویر مقصد گردشگری»، مجله مطالعات مدیریت گردشگری، ۱۴ (۴۶)، ۱۳۴-۱۶۴.
- ۵- فخرایی، مصطفی (۱۳۸۴). زندگی و آثار باباطاهر. تهران: تیرگان
- ۶- قاسمی، تارا؛ امینی، الهام؛ مدیری، آتوسا (۱۳۹۷). طراحی بافت تاریخی شهر تهران با رویکرد گردشگری ادبی: نمونه موردی: حصار ناصری شهر تهران. مجله مطالعات ساختار و کارکرد شهری، سال ۵، شماره ۱۶.
- ۷- قربان زاده، داود؛ سعیدنیا، حمیدرضا؛ راه حق، عاطفه (۱۴۰۱). «بررسی اثر تجربه کیفیت در مورد نیت رفتاری گردشگران در بازدید از مقاصد گردشگری» برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، ۹ (۳۵)، ۲۶۲-۲۴۲
- ۸- کروب، مهدی؛ وفایی، زهرا؛ سیدی، فاطمه (۱۳۹۶). «عوامل مؤثر بر رضایت کلی با نقش میانجی ارزش ویژه برند مقصد گردشگری: بازدید گردشگران از کاخ گلستان تهران»، مجله گردشگری توسعه، ۶ (۱۰)، ۱-۲۲.
- ۹- موحد، علی؛ رضایی، ناصر؛ گراوندی، فریبا (۱۴۰۲). «تحلیل ظرفیت‌های محیطی گردشگری ادبی برای توسعه گردشگری شهری: مطالعه موردی: شهر تهران»، مجله گردشگری شهری، دوره ۱۰، شماره ۳.
- ۱۰- ایرنا (۱۴۰۱). «آمار بازدیدکنندگان نوروزی از جاذبه‌های همدان». قابل دسترسی در وبسایت ایرنا.
- ۱۱- سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری ایران (۱۳۷۶). ثبت بقعه باباطاهر در فهرست آثار ملی، شماره ۱۸۷۰.
- ۱۲- فروغی، محسن (۱۳۴۴). اسناد طراحی بقعه باباطاهر (نقل شده در آرشیو سازمان میراث فرهنگی).
- ۱۳- مقصود، جواد (۱۳۵۰). شرح احوال باباطاهر. تهران: انجمن آثار ملی.

- 14-Andersen, H. C., & Robinson, M. (2002). Literature and tourism: Reading and writing tourism texts. London: Continuum.
- 15-Yiannakis, J.N., Davies, A. (2012) Diversifying rural economies through literary tourism: A review of literary tourism in Western Australia. Journal of Heritage Tourism 7 (1), 33–44.
- 16-Smith, Melanie; MacLeod, Nicola; Hart Robertson, Margaret. (2010). Key Concepts in Tourist Studies SAGE Publication.
- 17-Herbert, D. (2001). Literary places, tourism and the heritage experience. Annals of Tourism Research, 28(2), pp. 312–333.

